

İLKÖĞRETİM TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA BİR KÜLTÜR AKTARIMI ARACI OLARAK KALIP SÖZLERİN KULLANIMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yrd. Doç. Dr. Hülya YAZICI OKUYAN*

Özet

Bir dilin söz varlığının öğretimi aynı zamanda o dili konuşan toplumun kültürünün de öğretimidir. Temel söz varlığını oluşturan ögeler içerisinde, insanların belli bir kültürün ürünü olarak kullandıkları kalıp sözler de yer alır. Kalıp sözler, tıpkı atasözleri ve deyimler gibi bir dili konuşan toplumun kültürüne ışık tutmakta, onun inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve göreneklerini yansıtmaktadır. Bu çalışmanın amacı İlköğretim Türkçe ders kitaplarında (1-5; 6-8) ve öğrenci çalışma kitaplarında bir söz varlığı ögesi olarak yer alan kalıp sözlerin belirlenmesidir. Nitel araştırma yöntemine dayalı bu çalışmanın verileri doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir.

Araştırmanın sonucunda İlköğretim (1-5; 6-8) Türkçe ders kitaplarında ve çalışma kitaplarında toplam 108 kalıp sözün kullanıldığı belirlenmiştir. Bu toplam içerisinde en fazla toplumsal - kültürel ilişkileri yansıtan kalıp söz örnekleri (94) bulunmuştur. Bunu kalıp söz türlerinden hayır dualar (11) ve beddualar (3) izlemiştir.

Anahtar sözcükler: Dil, kültür, söz varlığı, kalıp sözler, Türkçe ders kitapları.

* Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye, hokuyan@mehmetakif.edu.tr

AN ANALYSIS OF THE PATTERNS USED AS A MEANS OF CULTURE TRANSITION IN PRIMARY EDUCATION TURKISH COURSEBOOKS

Abstract

Teaching the vocabulary of a language means teaching the culture of the society that speaks the language at the same time. The patterns people use as products of a particular culture have their parts among the elements which constitute the fundamental vocabulary of a language. Patterns, just like proverbs and idioms, shed light on a society's culture; reflect its beliefs, the details in social relationships and traditions. The aim of the present study is to determine the patterns as elements of vocabulary that are available in Turkish course books (1-5; 6-8) and student workbooks at elementary education. The data of this study, which is based on screening model, have been collected through document review, which is a descriptive research method. The collected data have been analyzed using qualitative content analysis. At the end of the study, it has been found that 108 patterns were used in the course books and workbooks in total. Among this total number, mostly (94) the samples of patterns that reflect social-cultural relationships have been detected. Benedictions and maledictions followed these patterns with the numbers of 11 and 3 respectively.

Key words: Language, culture, vocabulary, patterns, Turkish course books.

GİRİŞ

İnsanlar arasındaki iletişimin ve bireyin toplumsallaşma sürecindeki en önemli araç konumunda olan dilin bu özelliklerini yansıtan birçok tanımı yapılmıştır. Aksan (2000: 55) dili, “düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizge” olarak tanımlarken Özbay (2006: 2) dili, “kültür ve medeniyetin gelişiminden insanların günlük hayatındaki problemlerinin çözümüne kadar her alanda önemli fonksiyonlara sahip bir iletişim aracı” olarak tanımlamıştır.

Tanımlardan da anlaşılabilirliği gibi dil, kişiler arasındaki en etkin, sürekli ve en doğal iletişim aracıdır. Duygu, düşünce ve isteklerimizi dil aracılığı ile karşımızdakine iletir ve çevremizdeki kişilerin duygularını ve isteklerini yine dil sayesinde öğreniriz. Kısacası dil, bir şeyi ifade etmenin ve iletişimin en kusursuz yoludur (Sapir, 1985: 1) ve en önemli özelliği iletişimsel boyutudur (Lyons, 1981: 4). Dilin insanlar arasındaki iletişimi sağlaması dilin ayrıca toplumsal bir işlevinin olduğunu da gösterir. Toplumla birey arasında kültür iletişimini sağlayan bir köprü görevini üstlenen dil (Özbay ve Tayşi, 2011: 21-31), bir ulusun belleğidir. Meriç (1980: 453)'e göre dilsiz toplum olmaz. Eğer bir toplum dilini kaybederse belleğini kaybeder, bugünü düne bağlayan köprüleri kaybeder. Dil olmadan insanların birlikte yaşamaları, anlaşabilmeleri, dolayısıyla bir toplumu oluşturmaları söz konusu olamaz. Sosyal hayatımızı sürdürebilmemiz için en temel araç konumunda olan dil, aynı zamanda bir toplumu ulus yapan bağların en güçlüsüdür. Özbay (2002: 113), bir ulusun oluşumunda dil, din, gelenek ve görenekler, dünya görüşü, vatan, sanat ve tarihin önemli rol oynadığını belirtir ve bütün bunların kültürü de oluşturduğunu söyler. Kuşaktan kuşağa aktararak gelen, bireyleri ulusuna, yurduna, geçmişine sıkı sıkıya bağlayan dil, bireyi geçmişle gelecek arasındaki zincirin bir halkası durumuna getirir. Bir toplumun pek çok özellikleri, yaşayışı, gelenekleri, dünya görüşü, yaşam felsefesi, inançları, bilim, teknik ve sanata katkıları o toplumun diline yansır; o toplumun dilinden izlenebilir (Aksan, 2000: 13). Yani dil, toplumun bütün kültür birikimini, kültür dokusunu aktaran en etkili araçtır (Sever, 2004) .

Dil ve ulusal kültür arasındaki ilişki çok köklüdür. Dil kültürü devam ettirmek, aktarmak ve kültürler arası bağı sağlamak için kullanılır (Leveridge, 2008). Turan (2002: 57) kültürü yeniden öğrenilip aktarılması gereken tarihsel ve toplumsal bir kalıt olarak değerlendirir ve onu oluşturan öğelerin öğrenilmesinde ve yeni kuşaklara aktarılmasında dile büyük gereksinim olduğunu savunur. Bir ulusu oluşturan fertlerin yüzyıllarca devam eden ortak yaşayışından ortaya çıkan kültür, sonraki nesillere aktararak tarihi bir değer kazanır. Böylece, bir ulusu oluşturan insanlar, atalarının biriktirmiş oldukları binlerce yıllık deneyimleri doğduklarında hazır bir şekilde bulurlar ve bu deneyimlerden yararlanırlar (Yıldız, 2005: 39).

Dilin kültür açısından önemi sadece kültür taşıyıcılığından değil; aynı zamanda kültür yaratıcılığındandır (Yıldız,2005: 39). Bu nedenle dil kül-

türü oluşturan bir öge olmanın yanı sıra, onu elde etmek için kullanılan bir araç niteliği taşımaktadır (Turan, 2002: 57). Humboldt, her dilden o dili konuşan ulusun karakterinin, kültürünün, dünya görüşünün çıkarılabileceği düşüncesindedir ve ne kültürü dilden bağımsız bir şey olarak incelemiş ne de dili kültürün dışında görmüştür (Akarsu, 1984: 81). Humbolt'un bu düşüncesinden yola çıkarak toplumların kendi yaşantıları ve gereksinimleri doğrultusunda sözcükler ürettikleri ve dillerini zenginleştirdikleri söylenebilir. Bir dildeki kavramlar, çeşitli atasözleri, deyimler, kalıplaşmış sözler incelenir, ilgili oldukları kavram alanlarına göre öbekleştirilirse kimi alanlardaki öğelerin kabarık olduğu, öbürlerine oranla fazlalık gösterdiği göze çarpar. Dikkat edilirse bu kabarık öbekler, dili konuşan ulusun tarih boyunca en çok ilgilendiği, yaşayışında büyük yer tutan kavramlar ve konulara aittir (Aksan, 2000: 65-66).

Görüldüğü üzere dil, ulusal kültürün en önemli aktarıcısı durumundadır. Bu nedenle dil öğretimi aynı zamanda bir kültür öğretimidir. Günümüzde küreselleşmenin tek bir küresel kültüre gidiş biçiminde tanımlanır duruma gelmesi (Keyman ve Sarıbay, 2000: 1) ulusal kültür öğretiminin nedenli önemli olduğunu yansıtır bir durumdur. Küreselleşme süreciyle birlikte üretim ve tüketim toplumları arasındaki alışveriş sadece mal ve hizmetle sınırlı kalmamış, bunun yanında sunulan mal ve hizmetin içinde üretenlerin dil ve kültürleri de yer almaya başlamıştır. Böylece, küresel kitle kültürü ve bu kültürün dili olan İngilizce, gelişen iletişim teknolojilerinin de yardımıyla dünya üzerinde büyük bir hızla yayılmaya, baskın duruma geçmeye başlamıştır. Küresel kültürel kodların gelişmesi, ulusal kültür öğelerinin günlük yaşamın dışında kalması, toplumların ulusal kültürü aktarıp yeniden ürememe sorunuyla karşılaşması gelecek kuşakların tamamen özünden farklı bir kültürün insanı olması tehlikesini de beraberinde getirmiştir. Küresel kitle kültürünün, ulusal kimlik ve kültürün temel niteliklerini zedelediği, ulusal kültürel değerlerde erozyona yol açtığı, evrensel kültürel kodlar oluşturduğu düşünülürken ulusal kimliğin ve kültürün özgünlüğüyle anlam kazanan yapısının küreselleşmeyle birlikte ciddi bir tehdit altında olduğu görüşü kuvvetlenmektedir (Kolaç, 2009: 19-31).

Ulusal kültürün gelecek kuşaklara aktarılmasında, geliştirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında dil öğretiminin önemi açıktır. Dildeki her sözcük, her cümle, kültüre ait bir göstergiyi temsil etmektedir (Özbay, 2002: 112-120). Akarsu (1998: 51-52) da her ulusun dilinde bilinmeyerek, bilinçsiz bir

biçimde elde edilmiş olarak korunan birçok bilginin olduğunu ve ulusların özelliklerinin dillerinin söz varlığına yansıdığını belirtir.

Söz varlığı terimi Almanca 'Wortbestand' teriminden esinlenerek, kelime hazinesi, sözcük dağarcığı, sözcük dağarı, sözcük gömüsü, vokabüler gibi karşılıklar yerine kullanılmaktadır (Yazıcı Okuyan, 2006: 2). Aksan (2004: 13)'a göre söz varlığı sadece bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar ya da göstergeler olarak değil aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir. Bir dilin kendi öğelerinden oluşan, kimi zaman yabancı öğelerin de girdiği temel söz varlığı içinde bilim, teknik, sanat ve zanaat alanlarının kavramları olan terimler; belli bir durumu, olayı, insanların tutum ve davranışlarını belirlemek üzere birden çok sözcükle anlatım bulan deyimler; bir ulusun bilgeliğini, yaşam deneyimlerini yansıtan ve kuşaktan kuşağa aktarılan atasözleri; dünya dillerinde benzerleri bulunmakla birlikte, ana dilimize büyük bir anlatım gücü kazandıran ikilemeler ve insanların toplum yaşamlarında, belli bir kültürün ürünü olarak kullandıkları kalıp sözler (ilişki sözleri) de yer alır.

Söz varlığını oluşturan öğeler içerisinde yer alan kalıp sözler tıpkı deyimler ve atasözleri gibi, bir dili konuşan toplumun kültürüne ışık tutmakta, onun inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve göreneklerini yansıtmaktadır.

Atasözleri, deyimler ve ikilemelerle birlikte kalıplaşmış dil birimlerini oluşturan kalıp sözler, araştırmacılar tarafından çeşitli adlarla ve farklı ölçütlere dayanılarak tanımlanmış, *ilişki sözleri* ve *kültür birim* olarak da adlandırılmıştır. İlişki sözleri terimini tercih eden Aksan (1996: 35)'a göre bu sözler, "Bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması adet olan birtakım sözlerdir." Belli durumlarda söylenmesi gelenek hâlini almış olan bu sözler, Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak algılanmaktadır. Kalıp söz yerine yeğlenen başka bir terim olan *kültür birim* ise dilin kültürelliğinin belirginleştiği adlandırmalardan biri olarak açıklanmıştır. Bir başka deyişle, kültür birimler, Türkçenin Türk kültürünü ne derece yansıttığının da bir göstergesidir. Örneğin; başsağlığı dileme, doğum, ayrılık *vb.* durumlarda söylenen kültür birimler (kalıp sözler), Türkçe konuşanların birbirleriyle kurdukları ilişkiler konusunda, dolayısıyla da onların kültürü hakkında bize bir fikir verir. Özdemir (2000: 173) ise söz

konusu birimleri *kalıp söz* olarak adlandırmakta ve bu sözlerin “ölüm, doğum, evlenme gibi özel durumlarda duygularımızı açıklamak, belirtmek için” kullanıldığını söylemektedir. Bu tanımlamalarda temel ölçüt olarak bağlam ve kültürün alındığı dikkati çekmektedir (Gökdayı, 2008: 89-110).

Bu belirleme, Türk duyuş ve düşünüş biçiminin ortaya konması ve Türk kültürüne ait öğelerin aktarılmasında kalıp sözlerin öğretiminin ne denli önemli olduğunu yansıması açısından önemlidir.

Bugün dil öğretiminde bu öğelere özel bir önem verilmesi bir yandan bu türlü öğelerin her dilde, her an insan ilişkilerinde gerekli olmalarından, bir yandan da dili öğrenilen toplumun kültürü içine girebilmek için öğrenilmesi gerekli sözler sayılmalarından kaynaklanmaktadır (Aksan, 2004: 190).

Bununla beraber kalıp sözler, sözlü ve yazılı iletişim sırasında çok fazla çaba gerektirmeden, kısa zamanda söylenip anlaşılabilirdiğinden sözlü ve yazılı iletişimde konuşanlar/yazanlar ve dinleyenler/okuyanlar için, söz varlığının kullanımı kolay ve cazip birimleri olmaktadır (Gökdayı, 2008: 89-110).

Türk kültürüne ait öğelerin aktarılmasında Türkçe derslerinin ayrı bir önemi vardır. İlköğretimde dilimizin bütün inceliklerinin ve güzelliklerinin öğretilmesinin ve bilinçli kullanma becerisinin kazandırılmasının amaçlandığı Türkçe derslerinin, somut olmayan kültürel mirasımızın tanınmasında, öneminin kavranmasında, bilinç ve duyarlılık oluşturulmasında, korunmasında ve geleceğe aktarılmasında da rolü büyüktür. Türkçe dersinin bu işlevini yerine getirebilmesi, amaca uygun olarak hazırlanmış Türkçe öğretim programları ve ders kitapları ile mümkündür (Kolaç, 2009: 19-31).

Bu çalışmanın amacı, ilköğretim Türkçe ders kitaplarında (1-5; 6-8) ve öğrenci çalışma kitaplarında bir söz varlığı ögesi olarak yer alan kalıp sözlerin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. İlköğretim Türkçe ders kitaplarında (1-5; 6-8) ve öğrenci çalışma kitaplarında yer alan kalıp söz türlerinin sınıflara göre sayısal dağılımı nasıldır?

2. İlköğretim Türkçe ders kitaplarında (1-5; 6-8) ve öğrenci çalışma kitaplarında hangi kalıp sözler yer almaktadır?

YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın veri kaynağını MEB tarafından hazırlanan ve 2010-2011 eğitim öğretim yılında Burdur ilköğretim okullarında okutulan 1-5 ve 6-7-8. sınıf Türkçe ders kitapları ve öğrenci çalışma kitapları oluşturmaktadır.

Araştırma verileri nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak ilköğretim 1-5 ve 6-7-8. sınıf Türkçe ders kitapları kullanıldığından doküman çeşitlerinden fiziksel materyaller kullanılmıştır.

Doküman incelemesiyle elde edilen veriler içerik analiziyle çözümlenmiştir. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği biçimde organize ederek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2005:227).

Bu temel amaç çerçevesinde öncelikle analiz birimi olarak ana kategoriler ile alt kategorilerin belirlenip tanımlanması, ardından da analizin yapılacağı bağlam biriminin (sözcük, cümle, paragraf ...) seçilmesi gerekir (Yıldırım ve Şimşek, 2005:227-241- Balcı, 2009: 46-52).

İlköğretim Türkçe ders kitaplarında (1-5; 6-8) ve öğrenci çalışma kitaplarında bir söz varlığı ögesi olarak yer alan kalıp sözlerin belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada “kalıp sözler” ana kategori olarak kabul edilmiş; alt kategoriler ise “hayır dualar”, “beddualar” ve “toplumsal - kültürel ilişkileri yansıtan kalıp sözler” olarak belirlenmiştir. Alt kategoriler aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

Hayır dualar: Birinin iyiliği için Allah’a yakarma, niyazda bulunma anlamındadır. En önemli özellikleri teslimiyeti, inanmışlığı ve bir ümidi içermeleridir (Kaya, 1997: 99).

Beddualar: Çaresiz olan, acı çeken, kötülüğe maruz kalan bir insanın rahatlamak, teskin olmak amacıyla söylediği, kötü düşünce ve dilekleri kapsayan, söze orijinallik veren, anlatımı güçlendiren kalıplaşmış sözler (Kaya, 1997:111).

Toplumsal - kültürel ilişkileri yansıtan kalıp sözler: Toplumun kültürüne ışık tutan, onun inançlarını, insan ilişkilerindeki ayrıntıları, gelenek ve göreneklerini yansıtan sözlerdir (Aksan, 1996:190).

İlköğretim Türkçe ders kitaplarında (1-5; 6-8) ve öğrenci çalışma kitaplarının analizinde bağlam birimi “sözcük” olarak belirlenmiş ve alt kategorilerin her bir sözcükte hem açık hem de gizli olarak ne sıklıkla geçtiği saptanmıştır. İçerik çözümlemesi tekniğinin güvenilirliği özellikle kodlama işlemine bağlıdır. Belirlenen soruların yorumlarının araştırmacıdan araştırmacıya ya da iki farklı zamanda değişmemesi nesnelliğin bir şartı olan güvenilirliği sağlar. Güvenirliğin sınanabilmesi için bazı teknikler kullanılır (Tavşancıl ve Aslan, 2001).

Bu çalışmada araştırmacı, “zaman açısından” güvenilirliğe bakmış; başka bir deyişle, nitel veri seti araştırmacı tarafından farklı zamanlarda tekrar kodlanmıştır. Araştırmanın güvenilirliği için kodlamalar arasında en az %70’lik bir görüş birliği gereklidir (Yıldırım ve Şimşek 2005: 233).

Araştırmada iki farklı zamanda yapılan kodlamaların sonuçları arasındaki kodlama tutarlığının %92 olduğu görülmüştür. Bu sonuca dayalı olarak verilerin güvenilir bir biçimde çözümlendiği söylenebilir.

Bu çalışmada öncelikle içerik çözümlemesinde kullanılan ana ve alt kategoriler tanımlanmış ve bu kategoriler çerçevesinde toplanan veriler ayrıntılı bir biçimde yazılarak sonuçlara nasıl ulaşıldığı açıklanmıştır.

Araştırmada İlköğretim Türkçe ders kitaplarında (1-5; 6-8) ve öğrenci çalışma kitaplarında bir söz varlığı ögesi olarak yer alan kalıp sözlerin farklı türlerine ilişkin örneklerle kitaplardan yapılan doğrudan alıntılarla yer verilmiş ve araştırmacının sonuçlarına bunlardan yola çıkılarak ulaşılmıştır. Böylece araştırmacının geçerlik çalışması yapılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde frekans ve yüzde kullanılmış ve elde edilen değerler çizelgede sunulmuştur.

BULGULAR

1. Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Çizelge 1, hem ilköğretim Türkçe ders kitaplarında (1-5; 6-8) ve öğrenci çalışma kitaplarında yer alan kalıp sözlerin sınıflara göre genel dağılımını hem de kitaplarda yer alan kalıp söz türlerinin sınıflara göre dağılımını göstermektedir.

İLKÖĞRETİM TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA BİR KÜLTÜR AKARIMI ARACI OLARAK KALIP SÖZLERİN KULLANIMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Çizelge 1- İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında ve Öğrenci Çalışma Kitaplarında Kullanılan Kalıp Söz Türlerinin Sınıflara Göre Sayısal Dağılımı

Sınıf Düzeyleri	(1-5)					(6-8)			Toplam F (Sıklık)
	1	2	3	4	5	6	7	8	
Hayır dualar (alkışlar)	2	1	-	-	-	5	2	1	11
Beddualar (kargışlar)	-	-	-	-	-	1	2	-	3
Toplumsal - Kültürel ilişkileri yansıtan kalıp sözler	7	7	5	25	9	20	14	7	94
Toplam	56					52			108

İncelenen kitaplarda kalıp sözler altında değerlendiren hayır dualar (alkışlar), beddualar (kargışlar) ve toplumsal- kültürel ilişkileri yansıtan kalıp sözlerle ilgili olarak toplam 108 ifadeye rastlanmıştır.

Bunların 56'sının ilköğretim 1-5. sınıflara ait Türkçe ders kitabı ve öğrenci çalışma kitaplarında; 52'sinin 6-7-8. sınıflara ait Türkçe ders kitabı ve öğrenci çalışma kitaplarında yer aldığı belirlenmiştir. Kalıp sözlerin sınıflara göre genel dağılımlarına bakıldığında Türkçe ders kitabı ve öğrenci çalışma kitaplarında 1. sınıfta 9; 2. sınıfta 8; 3. sınıfta 5; 4. sınıfta 25 ve 5. sınıfta 9 kalıp söz kullanıldığı görülmüştür.

Yine Türkçe ders kitabı ve öğrenci çalışma kitaplarında 6. sınıfta 26; 7. sınıfta 18 ve 8. sınıfta 8 kalıp söz kullanılmıştır. İncelenen kitaplarda kullanılan kalıp söz türlerinin sınıflara göre sayısal dağılımına bakıldığında hem 1-5. sınıflarda (53), hem de 6-7-8. sınıflarda (41) en çok "toplumsal - kültürel ilişkileri yansıtan kalıp sözlerin" kullanıldığı görülmüştür. "Hayır duaları" yansıtan kalıp sözler 1-5. sınıflarda 3; 6-7-8. sınıflarda 8 ifadeye yer almıştır.

6-7-8. sınıflara ait Türkçe ders kitabı ve öğrenci çalışma kitaplarında 3 beddua (kargış) örneğine rastlanırken kalıp sözlerin bu türlerinin 1-5. sınıflarda hiç kullanılmadığı belirlenmiştir.

2. Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Türkçe ders kitaplarında (1-5; 6-8) ve öğrenci çalışma kitaplarında kullanılan kalıp sözlerin listesi aşağıda verilmiştir. Tekrar edilen kalıp sözler listede bir kez verilmiştir:

Hayır dualar (alkışlar): “Doğum günün kutlu olsun, ömrün uzun olsun, hayırlı sabahlar, sağ ol, Allah razı olsun, Allah hayırlar versin, Allah iyiliğini versin, bereket versin.”

Beddualar (kargışlar): “Yallah, şeytan görsün yüzünü, Allah müstahakını versin.”

Toplumsal - Kültürel ilişkileri yansıtan kalıp sözler: “Affedersiniz, memnun oldum, teşekkür ederim, özür dilerim, ellerinden öperim, aferin, hoşça kal, uğurlar olsun, afiyet olsun, hoş geldiniz, hoş bulduk, iyi geceler, eline sağlık, iyi günler, özür dilerim, rica ederim, tebrik ederim, günaydın, lütfen, kusura bakma, başım üstüne, hoş geldin sefa geldin, hoş bulduk sefa bulduk, güle güle, nasılsınız, merhaba, selam, şükür, geçmiş olsun, vallahi, Allah’a ısmarladık, iyi akşamlar, yarabbi şükür, kutlarım.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Dil, onu konuşan ulusun yaşayış biçiminin, en geniş anlamda kültürünün, dünya görüşünün, tarih boyunca geçirdiği çeşitli evrelerin ve başka toplumlarla kurduğu ilişkilerin yansıtıcısıdır (Ünalın, 2004: 4). Her ulus kendi dilini ve kendi kültür birikimini gelecek kuşaklara aktarmak ister. Bu çaba hiç kuşkusuz dilin temel iletişim aracı olmasından kaynaklanır. Ancak dil ile oluşan kültür değerleri, bugünün kuşakları ile geçmiş arasında bir köprü olduğu gibi, onların geleceğe de uzanmalarını sağlayan oluşumlardır (Dilidüzgün, 2003: 16).

Toplumsal kültür aktarımının en önemli aracı olan dil öğretiminde sözvarlığı öğretiminin önemi açıktır. Özellikle bir toplumun duyuş ve düşünüş özelliklerini yansıtan deyim, atasözü ve kalıp sözler kültür aktarımında önemli bir görev üstlenmektedir. Bu öğretimin en önemli araçlarından biri de kuşkusuz Türkçe ders kitaplarında kullanılan metinlerdir. Bununla beraber ders kitapları ait oldukları alanın öğretim programları doğrultusunda hazırlanırlar. Ders kitapları ancak öğretim programındaki kazanımlara yönelik hazırlanırsa amacına hizmet edebilir.

Türkiye’de eğitim öğretim faaliyetleri, 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu’na uygun olarak yürütülmektedir. Türk Millî Eğitiminin genel amaçlarından biri de Türk milletinin millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren bireyler yetiştirmektir (MEB, 2009). Derslerin öğretim programları da Türk Millî Eğitiminin genel amaçları doğrultusunda düzenlenir. Programlar eğitim ve öğretimin içeriğini ve etkinliklerin nasıl düzenleneceğini ortaya koyar.

Türkçe Dersi Öğretim Programı (1-5; 6-7-8) da topluma ait değerlerin taşınması ile ilgili hedeflere “Genel Amaçlar” bölümünde yer vermiştir. 1-5. Sınıflar Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (2009)’nda “Genel Amaçlar” bölümünde “*Millî, manevî, ahlakî, tarihî, kültürel, sosyal, estetik ve sanatsal değerlere önem vermelerini sağlamak; millî, duygu ve düşüncelerini güçlendirmek*” amacı da yer alır. Yine 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı (6-7-8)’nda “Genel Amaçlar” bölümünde “*Dilimizin, millî birlik ve bütünlüğümüzün temel unsurlarından biri olduğunu benimsemeleri*”; “*Okuduğu, dinlediği ve izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmaları; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmeleri*” ve “*Millî, manevî ve ahlakî değerlere önem vermeleri ve bu değerlerle ilgili duygu ve düşüncelerini güçlendirmeleri*” amaçlanmaktadır (MEB, 2006).

1-5. Sınıflar Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (2009) incelendiğinde, “*Millî, manevî, ahlakî, tarihî, kültürel, sosyal, estetik ve sanatsal değerlere önem vermelerini sağlamak; millî, duygu ve düşüncelerini güçlendirmek*” genel amacına yönelik “Konuşma Öğrenme Alanı” içinde “Konuşma Kurallarını Uygulama” başlığı altında “*Görgü kurallarına ve değerlere (millî, manevî, kültürel, ahlakî, sosyal vb.) uygun konuşur.*” kazanımının yer aldığı görülür. Bu kazanım, her sınıf düzeyinde aynı başlık altında bulunmaktadır. Bu kazanım özellikle toplumsal-kültürel ilişkileri yansıtan kalıp sözlerin öğretimiyle doğrudan ilgilidir. Bu sözler bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması adet olan sözlerdir ve hazır birim olarak kullanıldıklarından günlük yaşamdaki iletişimi düzenlemekte ve kolaylaştırmaktadırlar (Gökdayı, 2008: 89-110) .

Araştırma sonuçlarının da yansıttığı gibi 1-5. sınıflar ilköğretim dönemi Türkçe ders kitaplarında ve çalışma kitaplarında toplam 56 kalıp söz kullanılmıştır. Bunların 53’ü toplumsal- kültürel ilişkileri yansıtan kalıp sözlerdir. Programda yer alan ve yukarıda adı geçen kazanıma karşılık yal-

nızca 4. sınıf çalışma kitabında bu sözlerin doğrudan öğretimine yönelik beş etkinlik bulunmaktadır. Bunlar “Birey ve Toplum” teması altındaki “Altın Öğütler” metniyle ilgili 4. etkinlik ve aynı metinle ilgili 7a-7b-7c-7d etkinlikleridir. Bu etkinlikler günlük yaşamda selamlaşmalarda, tanışmalarda ve vedalaşmalarda sıklıkla kullandığımız kalıp birimleri öğretmek amacıyla oluşturulmuştur. 3. sınıf ve 5. sınıf öğrenci çalışma kitabında kalıp sözlerin öğretimine yönelik hiçbir ifadeye rastlanmamıştır. Diğer sınıf düzeylerindeki ders kitaplarında kullanılan kalıp sözler metin içinde kullanım bağlamlarıyla verilmiş ve sezdirme yöntemiyle öğretilmeye çalışılmıştır.

6-7-8. sınıflar Türkçe Dersi Öğretim Programında atasözü ve deyimlerin öğretilmesine yönelik kazanımlar bulunurken kalıp sözlerin öğretimine yönelik herhangi bir kazanım yer almamaktadır. Bu nedenle öğrenci çalışma kitaplarında bu sözlerin doğrudan öğretilmesine yönelik bir etkinlik bulunmamaktadır. Kitaplarda yer alan kalıp sözler metin içinde kullanım bağlamları içinde verilmiş ve öğrenciye sezdirilmeye çalışılmıştır. 6-7-8. sınıflar Türkçe ders kitaplarında ve öğrenci çalışma kitaplarında toplam 52 kalıp söz kullanılmıştır. Bunların 41’i toplumsal - kültürel ilişkileri yansıtan kalıp sözlerdir. Bu durum kalıp sözlerin toplumsal yaşamımızda ne denli önemli olduğunu ve onları ne kadar sık kullandığımızı yansıtmaları açısından önemlidir.

Araştırma sonuçlarının da yansıttığı gibi incelenen kitaplarda en çok toplumsal - kültürel ilişkileri yansıtan kalıp sözler (94) kullanılmıştır. Ders kitaplarında kullanılan toplumsal - kültürel ilişkileri yansıtan kalıp sözleri kullanım yerlerine göre alt gruplara ayıracak olursak bu sözlerin günlük yaşamımızdaki önemini daha açık görebiliriz:Selamlaşma (günaydın, iyi akşamlar, iyi günler, iyi geceler, merhaba, selam); karşılama- karşılama (hoş geldiniz - hoş bulduk, hoş geldiniz sefa geldiniz, hoş bulduk sefa bulduk), vedalaşma (Allahısmarladık, hoşça kal, güle güle, uğurlar olsun); istek (lütfen, rica ederim); minnet (teşekkür ederim, eline sağlık, şükür, yarabbi şükür); özür dileme bildirenler (affedersiniz, özür dilerim, kusura bakma); töre, gelenek ve kültürel değerleri yansıtanlar (ellerinden operim); bir isteği kabul veya reddetme bildirenler (başım üstüne); sembolik olarak ödüllendirme bildirenler (aferin); üzüntüye neden olan olaylarda söylenenler (geçmiş olsun); kutlamalarda söylenenler (tebrik ederim, kutlarım); yeme-içme durumunda söylenenler (elinize sağlık, afiyet olsun); tanışmalarda (nasılsınız, memnun oldum) karşımızdakini inandırmak için

(vallaha). Görüldüğü gibi kalıp sözler neredeyse bir toplumun tüm toplumsal ilişkilerine ve kültürüne ışık tutacak biçimdedir. Diğer yandan bu sözcüklerin öğretimi kullanıcılara hazır birimler sunarak toplumsal iletişimi kolaylaştırmalarına olanak tanır.

İncelenen kitaplarda kullanılan toplumsal ilişkileri yansıtan kalıp sözlere yönelik doğrudan alıntılar:

“Gözyaşları içinde bana sarılan annem ay dedeye teşekkür etti.” (1. sınıf ders kitabı s. 26)

“Uğurlar olsun Karagöz’üm.” (2. sınıf ders kitabı s. 122)

“İyi günler Seyfi Dede, diyorum.” (3. sınıf ders kitabı s. 117)

“Nasrettin Amca, hoş geldin.” (4. sınıf ders kitabı s. 114)

“Buyruğunuz başım üstüne sultanım, dedi.” (5. sınıf ders kitabı s. 118)

“Onlarla ‘Günaydın!’ ve ‘İyi akşamlar!’ dan başka konuşacak şeyimiz neden olmuyor, diye hayıflanıyoruz şimdi.” (7. sınıf ders kitabı s. 80)

Kalıp sözlerin ilköğretim Türkçe ders kitaplarında ve çalışma kitaplarında kullanım oranına bakıldığında hayır dualar (alkışlar) ikinci sıradadır. Dualar iyi dilekleri içeren kalıplaşmış sözlerdir. Teslimiyeti, inanmışlığı ve bir ümidi içermeleri en önemli özellikleridir. Birinin iyiliği için Allah’a yakarma, niyazda bulunma anlamına gelen bu söz, Eski Türkçede alkış sözcüğüyle karşılanmıştır. Alkış, aklamak “ hayır dualarda bulunmak, beğenmek, övmek” eyleminden elde edilmiş bir sözcüktür. Türkçede bu sözcüğe bağlı olarak alkış almak “alkışlamak”, alkış almak “alkışlanmak, övülmek”, alkışçılık “ şakşakçılık” ..gibi sözler de türetilmiştir (Kaya, 1997: 99).

İncelenen ders kitaplarında ve öğrenci çalışma kitaplarında toplam 11 kalıp söz birimi hayır dua (alkış) olarak belirlenmiştir. En fazla hayır dua kullanımının 6. sınıf Türkçe ders kitabında olduğu görülmüştür. 3., 4., 5. sınıf Türkçe ders kitaplarında ve öğrenci çalışma kitaplarında hayır dua kullanımına rastlanmamıştır.

İncelenen kitaplarda yer alan hayır dualara yönelik doğrudan alıntılar:

“Ömrün uzun olsun nineciğim.” (1. sınıf ders kitabı s. 62)

“Hay Allah razı olsun Apti Bey.” (6. sınıf ders kitabı s. 57)

“Hay Allah iyiliğini versin ...” (6. sınıf ders kitabı s. 19)

Beddualar (kargışlar), incelenen kitaplarda en az yer alan kalıp söz birimleridir. Kaya (1997: 111) bedduaları, 'çaresiz olan, acı çeken, kötülüğe maruz kalan bir insanın rahatlamak, teskin olmak amacıyla söylediği, kötü düşünce ve dilekleri kapsayan, söze orijinallik veren, anlatımı güçlendiren kalıplaşmış sözler' olarak tanımlamaktadır. Beddualar kısaca "kötü dilek" olarak tanımlanabilir. İlköğretim 1-5. sınıf Türkçe ders kitaplarında ve öğrenci çalışma kitaplarında beddua örneğine rastlanmamıştır. 6. sınıf ders kitabında1; 7. sınıf ders kitabında 2 beddua kullanımı belirlenmiştir. İnsan ilişkilerinde karşılaşılan iyilik ya da kötülükler kim zaman sözle cevap verme gereği duyulur ki bu da dua yahut beddua olarak karşımıza çıkar. Fakat günümüzde bu birimler günlük iletişim dilinde çok fazla kullanılmaktadır. Bu nedenle ders kitaplarında da az olarak yer almışlardır.

İncelenen kitaplarda yer alan beddualara yönelik doğrudan alıntılar:

"Hadi bakalım toplayın pılınızı pırtınızı, yallah başka yere..." (6. sınıf ders kitabı s. 57)

"Allah müstahakını versin, eve beraber girmedik ya! Ne bileyim, acemi mi?" (7. sınıf ders kitabı s. 40)

İncelenen kitaplarda geçen kalıp sözlerin kullanıldıkları bağlama uygun örnek oluşturduğu görülmüştür. Böylelikle öğrencilerin günlük yaşamda sıklıkla karşılaştığı söz kalıpları metin aracılığıyla yansıtılmıştır. Kalıp sözlerin bu kadar yaygın kullanılmasının nedeni atasözleri ve deyimlerde olduğu gibi iletişim durumu ve bağlamdan hareketle, dili kullanan kişilere hazır birimler sunulması dilsel üretim ve anlamlandırma süreçlerinin kolaylaştırılması ve hızlandırılmasıdır. Özellikle konuşma eylemi yapılırken, daha önceden bir bütün haline getirilip hafızada öylece saklanan kalıplaşmış birimler, konuşanlarca kolaylıkla hatırlanıp hemen kullanılabilir gibi, dinleyici(ler) tarafından da çabucak algılanabilmektedir (Gökdayı, 2008: 89-110).

Sonuç olarak kültürün dile yansıyan öğelerinden olan kalıp sözler, dil öğretiminde önemli bir işleve sahiptir. Bir olay veya durum karşısında kültür aktarımı aracı olarak kullanılan kalıp sözler; dili öğrenenler tarafından karşılaşılan yeni durumlar ya da olaylar için de kullanılabilir. Böylelikle bireyin anlama ve anlatma becerisi geliştirilebilir. Buna karşın, 6-7-8. sınıflar Türkçe Dersi Öğretim Programında kalıp sözlere yönelik kazanımların bulunmaması bir eksikliklerdir. Tıpkı atasözleri ve deyimlerin öğretiminde olduğu gibi kalıp sözlerin, özellikle Toplumsal - Kültürel ilişkileri yansıtan

kalıp sözlerin, öğretimine yönelik kazanımlar da programda yer almalıdır. Dilin işleyişinde önemli bir rol oynayan bu sözlerin metin bağlamı içinde daha sık kullanılması ve bu yolla öğrencilere kazandırılmaya çalışılması, öğrencilerin dillerini kullanma becerilerini geliştirmelerini sağlayacağı gibi onların toplumsallaşma sürecine de katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AKARSU, B. (1998). *Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkilap Yayınları, İstanbul.
- AKSAN, D. (2000). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKSAN, D. (2004). *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Engin Yayınevi, Ankara.
- BALCI, A. (2009). *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, PegemA Yayıncılık, Ankara.
- DİLİDÜZGÜN, S. (2003). *İletişim Odaklı Türkçe Derslerinde Çocuk Kitapları*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.
- GÖKDAYI, H. (2008). "Türkçede Kalıp Sözler", *bilig*, Kış / 2008, 44, 89-110.
- KAYA, D. (1997). "Dualar ve Beddualar", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, IV, 99-121.
- KEYMAN, E. F. ve SARIBAY A.Y. (2000). *Global/ Yerel Eksende Türkiye, Siyaset ve Toplumsal Yaşam*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- KOLAÇ, E. (2009). "Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma, Bilinç ve Duyarlılık Oluşturmada Türkçe Eğitiminin Önemi", *Millî Folklor Dergisi (International and Quarterly Journal of Cultural Studies)*, 11 (82), 19-31.
- LEVERİDGE, A. N. (2008). "Relationship Between Language and Culture and the Implications for Language Teaching", <http://edition.tefl.net/articles/teacher-technique/language-culture/> (Erişim: 29 Ağustos 2010).
- LYONS, J. (2002). *Language and Linguistics*. Cambridge University Press. http://www.amazon.com/Language-Linguistics-Introduction-John-Lyons/dp/0521297753#_(Erişim: 20 Şubat 2012).
- MEB. (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6, 7, 8. sınıflar)*, MEB Yayınları, Ankara.
- MEB (2009). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (1-5. sınıflar)*, MEB Yayınları, Ankara.

- MEB (2009). *İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı*, Koza Yayın Dağıtım, Ankara.
- MEB (2009). *İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Öğrenci Çalışma Kitabı*, Koza Yayın Dağıtım, Ankara.
- MEB (2009). *İlköğretim 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara.
- MEB (2009). *İlköğretim 7. Sınıf Türkçe Öğrenci Çalışma Kitabı*, MEB Yayınları, Ankara.
- MEB (2009). *İlköğretim 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabı*, Pasifik Yayınları, Ankara.
- MEB (2009). *İlköğretim 8. Sınıf Türkçe Öğrenci Çalışma Kitabı*, Pasifik Yayınları, Ankara.
- MERİÇ, C. (1980). *Kırk Ambar*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ÖZBAY, M. (2002). "Kültür Aktarımı Açısından Türkçe Öğretimi", *Türk Dili*, 602, 112-120.
- ÖZBAY, M. (2006). *Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri II*, Öncü Kitap, Ankara.
- ÖZBAY, M. ve KARAKUŞ TAYŞİ, E. (2011). "Dede Korkut Hikâyeleri'nin Türkçe Öğretimi ve Değer Aktarımı Açısından Önemi", *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1 (1), 21-31.
- SAPİR, E. (1985). *Selected Writings in Language, Culture, and Personality*. University of California Press, (Erişim: 20 Şubat 2012) <http://books.google.com.tr/books>
- SEVER, S. (2004). *Türkçe Öğretimi ve Tam Öğrenme*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- TAVŞANCIL, E. ve ASLAN, E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*, Epsilon Yayıncılık, İstanbul.
- TURAN, Ş. (2002). *Türk Kültür Tarihi Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ÜNALAN, Ş. (2004). *Dil ve Kültür*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- YAZICI OKUYAN, H. (2006). Türkçenin Sözvarlığı Açısından Fakir Baykurt'un Romanları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIZ, Ş. (2005). *Dil, Kültür, İletişim ve Medya*, Sinemis Yayınları, Ankara.
- YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Güncelleştirilmiş Geliştirilmiş 5. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara.